

HEBRAJSKIE INSKRYPCJE – CYTATY ZE STAREGO TESTAMENTU – W STAREJ SYNAGODZE I NA ZABYTKACH ZE ZBIORÓW MUZEUM HISTORYCZNEGO m. KRAKOWA

Interesującym aspektem zabytków sztuki żydowskiej, głównie rzemiosła artystycznego i architektury, są hebrajskie inskrypcje umieszczane na przedmiotach lub detalach architektonicznych. Inskrypcje te są często cytatami z ksiąg Starego Testamentu. Wybrane świadomie przez wykonawcę lub fundatora, stanowią szczególnego rodzaju komentarze do dzieł, zawierają bowiem ważne przesłania moralne. Umieszczają ponadto te dzieła w określonym kontekście kulturowym i powodują że ich odbiór staje się emocjonalny, uruchamiając zakodowany u odbiorców system asocjacji. Często też, podobnie jak i inne kategorie inskrypcji, wskazują bezpośrednio lub pośrednio na funkcje przedmiotów, na których są umieszczone, a także zawierają w sobie daty wyrażone hebrajskimi literami, pozwalające ustalić czas powstania zabytku lub jego związek z upamiętnionym wydarzeniem z przeszłości.

Najprostszym tego typu przykładem jest inskrypcja na fajansowym talerzu z wytwórni we Włocławku: „*sziwat jomim macot tochel*” = „przez siedem dni będziecie spożywać [tylko] praśne chleby.” (Księga Kapłańska 23, 6). Boski nakaz spożywania przez sie-

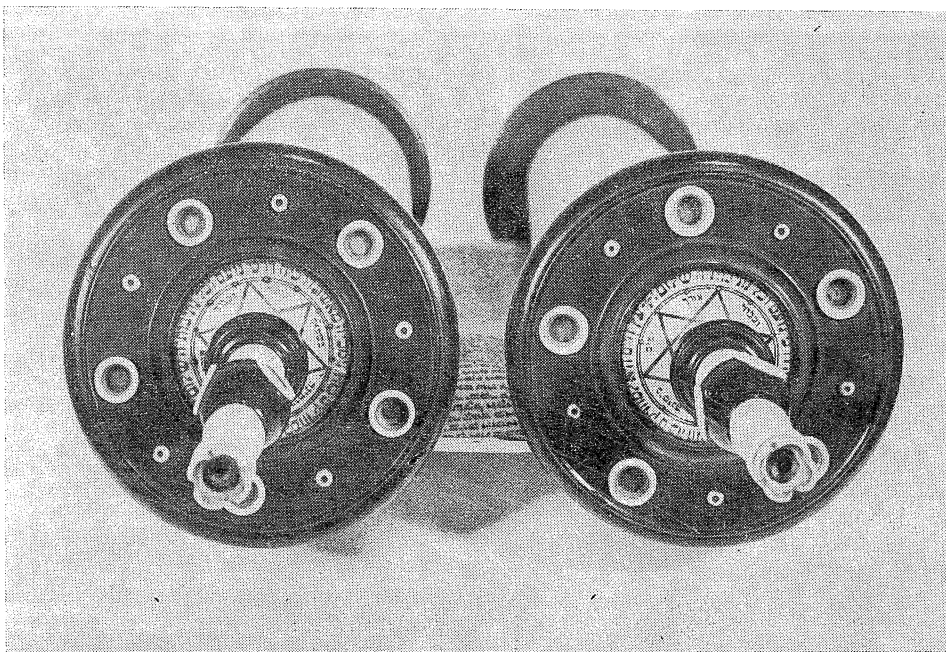
dem dni praśnych chlebów (hebr. *maca*, pl. *macot*), odnosi się oczywiście do czasu trwania święta *Pe-sach*. Inskrypcja wyraża najistotniejszy element rytualny święta, obchodzonego na pamiątkę wyjścia Żydów z niewoli w Egipcie, i jednocześnie jest pośrednio określeniem funkcji talerza, używanego jako naczynie na *macę*.

Głębszy zamysł charakteryzuje napis na rodalach znajdujących się w zbiorach Muzeum Historycznego m. Krakowa. Inskrypcja umieszczona jest na dwóch drzewcach (hebr. *ec. chajim* = drzewo życia, pl. *eczej chajim*), na które jest nawinięty pergaminowy zwój Pięcioksięgu: „*Orech jomim biminah bismolah aszer we-kawod Derachejah darchej noam we-kol netiwotejah szalom Ec chajim hi lammahzikim bah we-tomchejah meuszar*” = „W jej prawicy jest długie życie w lewicy jej bogactwo i sława. Drogi jej są drogami pełnymi uroku a wszystkie jej ścieżki — [ścieżkami] pokoju. Drzewem żywota jest ona dla tych, którzy się jej uchwycili szczęśliwy, kto się jej mocno trzyma.” Jest to fragment tekstu z Księgi Przysłów (3, 16—18), w którym podnoszone są zalety mądrości, jako dobra najwyższego. Cytat w oderwaniu od kontekstu odnosi się do samego Pięcioksięgu, czyli Prawa (hebr. *Tora*), danego Żydom przez Boga, które jest w ten sposób utożsamiane z dobrem najbardziej godnym pożądanego — mądrością. Tylko człowiek, który posiadał dar mądrości (czytaj: tylko ten, kto żyje zgodnie ze wskazaniami *Tory*) jest w stanie osiągnąć szczęście.

Dwa powyższe przykłady dotyczą przedmiotów związanych z kultem religijnym, ale inskrypcje starotestamentowe nie ograniczają się tylko do tej kategorii przedmiotów. Przykładem na to jest pamiątkowy dzbanek z Jerozolimy, na którym umieszczono napis: „*Im eszkachech Jerusala'im tiszkach jemini*” = „Jeśli o tobie zapomnę, o Jeruzalem niech mnie zawiedzie moja prawica”. (Psalm 137,5). Piękny Psalm, noszący tytuł „*Nad rzekami Babilonu*”, z którego pochodzi ten cytat, powstał w okresie niewoli babilońskiej (597—538 pne). Doskonale wyraża uczucia ludzi, którzy utracili ojczyznę i zostali skazani na wygnanie. Trudno jednak oprzeć się wrażeniu, że w tym konkretnym przypadku cytat użyty został z pewną przesadą wobec rzeczywistości współczesnej, pozbawionej tragizmu niewoli. Z drugiej jednak strony, jak wspomniano, napis jest umieszczony na przedmiocie pamiątkowym, co z góry zakłada pewną umowność pojęć.

Talerz na *macę*

Drzewca ze zwojem Pięcioksięgu

Te trzy przykłady nie wyczerpują oczywiście tematu, niemniej są dla niego charakterystyczne, a więc wystarczająco szczegółowe i ogólne zarazem.

W porównaniu do inskrypcji biblijnych na wymienionych eksponatach, inskrypcje na detalach architektonicznych niosą z sobą nieco więcej znaczeń, bowiem na ich podstawie wysnuć można dodatkowe wnioski dotyczące historii obiektu, w którym je umieszczono.

W Starej Synagodze nad wejściem z przedsionka do modlitewni mężczyzn zacytowano fragment Psalmu 118, który jest hymnem dziękczynnym poświęconym Bogu: „Ze ha-szaar I-Adonaj cadikim jawowu” = „Ta jest brama Jahwe, sprawiedliwi przez nią wchodzić będą”. (Psalm 118, 20). Napis wyróżnia jedno z wejść do modlitewni jako wejście główne, ponieważ są jeszcze dwa inne, łączące wnętrze budynku z salą modlitw. Historycznie, Psalm 118 odnosi się do procesji obrzędowej kierującej się do Świątyni jerozolimskiej dla uczczenia jakiegoś bliżej nie określonego zwycięstwa nad wrogami sąsiadującymi z Izraelem, prawdopodobnie około połowy 5 w. pne., za czasów Nehemiasza. Nie należy jednak wyciągać stąd wniosku, iż poprzez użycie wyjątku z tego Psalmu porównuje się synagogę do Świątyni. Byłby to anachronizm, gdyż związek Psalmu z wydarzeniami historycznymi ustalili stosunkowo niedawno egzegeci Pisma św. Napis ten wzywa wiernych słowami dobrze znanego im Psalmu, wchodzącego w skład Hallelu (Psalmu 113—118), do wysławiania wiecznego miłosierdzia Bożego. Nazwa Hallel pochodzi stąd, iż wszystkie Psalmy wchodzące w jego skład zaczynają się od wezwania Alleluja (hebr. hallelu-Jah = chwalcie Jahwe). Są one recytowane w synagodze po nabożeństwie porannym w święta: Pesach, Szawuot, Sukkot i Chanuka. Tzw. pół Hallel, czyli Hallel w skróconej wersji, jest recytowany w drugi dzień

Pesachu oraz w Rosz Chodesz, czyli z początkiem nowego miesiąca. W czasie recytowania Hallelu w święto Sukkot, właśnie słowom Psalmu 118, a mianowicie wersełom 1—4, 25 i 29, wzywającym do wy-

Dzbanek

Portal w Starej Synagodze, fot. J. Langda

rażania chwały Boga, towarzyszy potrząsanie palmą lulaw i owocem etrogu, przynoszonymi do synagogi. Trudno byłoby o umieszczenie w tym miejscu słów lepiej wyrażających istotę tego co powinien odczuwać człowiek przechodzący pod nimi do modlitewni.

Najbardziej interesującym zabytkiem, na którym umieszczono biblijne cytaty, jest skarbona wmurowana w narożnik ściany przy drzwiach wejściowych do modlitewni mężczyzn w Starej Synagodze. Zajmowano się tym zabytkiem wielokrotnie, właśnie ze względu na inskrypcje, z których jedna zawiera datę — 1407 r. — uważaną dość długo za rok budowy synagogi. Pierwsza z inskrypcji jest skrótem złożonym z początkowych liter hebrajskich słów „*matan ba-seter ichpe af*” = „*dar w skrytości [dany] uśmierza gniew*” (Księga Przysłów 21, 14), i głosi pochwałę tych, którzy dając jałmużnę nie oczekują wdzięczności obdarowanego. Druga z inskrypcji, zawierająca wspomnianą już datę, umieszczona jest poniżej drzwi — czek skarbony w dwóch wierszach, jeden nad drugim:

„*ki bi-cedaka ikon kise l p k*” = „*bo na sprawiedliwości tron się wspiera*”. Jest to drugi werset z Księgi Przysłów 16, 12, a całość brzmi: „*Niegodne królów jest postępowanie niezbożne, bo na sprawiedliwości tron się wspiera*”. Chronogramem hebrajskim są z całą pewnością tylko słowa „*ikon kise*” z kropkami nad każdą z liter. Dają one rok żydowski 167, podany bez tysiącleci, o czym informuje skrót *l p k* (hebr. 1-perat katan = data skrócona) za tymi literami, a więc wg kalendarza chrześcijańskiego rok [1] 407.

Jest pewne, że skarbona została wykonana o wiele później, na co wskazuje jej wczesnobarokowy styl. Napis jest jej integralną częścią, data musi więc odnosić się do jakiegoś wcześniejszego faktu. Nie może to być rok budowy synagogi, ponieważ zbudowano ją najwcześniej pod koniec 15 w. Być może data upamiętnia wydarzenia w Krakowie, które rozegrały się tam latem 1407 r. Doszło wówczas do burzliwych wystąpień antyżydowskich, do których pretekstem stało się oskarżenie Żydów o tzw. „mord rytualny”. Ocena historyczna tych wydarzeń jest jednoznaczna: było to wystąpienie plebejskie przeciwko Żydom. Rada Miejska pod naciskiem króla Władysława Jagiełły ukarała głównych sprawców krwawych rozruchów. W tradycji żydowskiej jednakże rok 1407 przetrwał długie wieki jako rok wielkiego pogromu Żydów w Krakowie i wypędzenia ich z miasta przez króla Władysława, chociaż faktycznie usunięto ich stamtąd za Jana Olbrachta w 1495 r. Wersję fałszywą zaczerpnął z tradycji Miechowita, a za nim powtarzali ją także późniejsi autorzy. W połączeniu z głębokim przeświadczeniem Żydów o zamierzczłym pochodzeniu Starej Synagogi, rok 1407 mógł się utrwalić jako data wybudowania bóżnicy przez „wyrzniętów” z Krakowa przybyłych wówczas, jak sądzono, do Kazimierza. Tekst inskrypcji może więc odnosić się do Władysława Jagiełły, ale pominięto w niej pierwszy werset Przysłówia, aby nie oskarżać jawnie i bezpośrednio władcy i to niemalże u stóp Wawelu; intencja pozostawała w domyśle.

Skarbona w Starej Synagodze, reprodukcja z M. Babilan, *Historia Żydów...*, t. 1

Co do czasu powstania skarbony, to niepotrzebnie próbowano sztucznej operacji włączania do chronogramu całego napisu dolnego, dzięki czemu otrzymuje się rok 1635 (por. St. Świszczowski, *Miasto Kazimierz pod Krakowem*. Kraków 1981, s. 98), pozostający wprawdzie w zgodzie ze stylem skarbony ale uzyskany w sposób nieprawidłowy. W bliskim bowiem sąsiedztwie, na ościeży wejścia głównego do modlitewni, znajduje się jeszcze jeden napis na zachowanym, kamiennym fragmencie dawnej obudowy skarbony. Jest to taki sam skrót, jak omawiany już przy pierwszej inskrypcji na skarbonie, a więc litery: mem, bet, jud, alef, z kropkami nad nimi, oraz słowo „szel” także wykropkowane i skrót „lpk”, czyli oznaczenie daty skróconej. Jest to więc chronogram, a odczytanie go daje rok 1623, który może być uznany za datę powstania skarbony.

Być może, iż nieco światła na przeszłość Starej Synagogi rzuciłyby także inskrypcje znajdujące się w sali śpiewaków. Niestety, są one zachowane zbyt fragmentarycznie, aby na tej podstawie można było pokusić się o rekonstrukcję tekstu.

Podsumowując powyższe uwagi na temat starotestamentowych inskrypcji na zabytkach sztuki żydow-

skiej, podkreślić należy, że ich zasadnicze cechy: głęboki sens etyczny, dotykane spraw sacrum oraz emocjonalne oddziaływanie na odbiorcę, zdeterminowane są przez źródło z którego pochodzą — Stary Testament, który w całości jest przecież systemem etycznym judaizmu.

B I B L I O G R A F I A

¹ M. Bałaban, *Przewodnik po żydowskich zabytkach Krakowa*. Kraków 1935.

² E. Duda, W obronie prof. Majeera Bałabana, *Starej Synagogi na Kazimierzu w Krakowie i języka hebrajskiego*. „Folks-Sztyme”, nr 12, 1982.

³ L. Ludwikowski, *Stara bóżnica na Kazimierzu w Krakowie*. Kraków 1981.

⁴ *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, pod red. ks. Michała Petera (S T), Mariana Wolnicza (N T). Poznań 1973.

⁵ St. Świszczowski, *Miasto Kazimierz pod Krakowem*. Kraków 1981.

